

DOMRUL ADININ KÖKENİ VE DELİ DOMRUL BOYUNDA BAZI
MOTİFLERİN KAYNAĞI ÜZERİNE

VÜGAR SULTANZADE

Domrul adı

Kitab-i Dede Korkut destanlarının en ilgi çekici boylarından biri *Duħa Koca oğlu Deli Domrul* boyudur. Kısaca *Deli Domrul* olarak adlandırılan bu boyda Hanlar Hanı Bayındır Han’dan ve Salur Kazan’dan söz edilmez. Bu yönüyle, “Kan Turalı” boyu hariç, *Kitab-i Dede Korkut*’taki bütün diğer boylardan ayrılmakta ve daha eski mitolojik köklere sahip olabileceğini göstermektedir.

Boyun baş kahramanı Deli Domrul’dur. *Domrul* veya *Dumrul* olarak okunan kelimenin kökeniyle ilgili birkaç görüş ileri sürülmüştür. Bahaeddin Ögel (1995) tarafından ortaya atılan ve başka araştırmacıların (A. B. Ercilasun 1998: 15; S. Tezcan 2001: 234; vs.) da desteklediği bir görüşe göre, *Domrul/Dumrul* kelimesi *Toğrul/Tuğrul* ismiyle bağlıdır. Buna gerekçe olarak, Yazıcıoğlu *Selçukname*’sinde geçen ve vasıfları Deli Domrul’u andıran *Tokuş Koca oğlu Toğrul Sultan* ismi gösterilir.

Mireli Seyidov’un (1968: 204) ortaya attığı ikinci görüşe göre, *Domrul* kelimesi köken olarak Türkiye Türkçesindeki *tomruk* kelimesiyle bağlıdır. M. Seyidov, kelimenin ‘sinirli’, ‘kabadayı’ anlamlarına sahip olduğunu iddia etmiş ve bu sıfatları Deli Domrul’un karakterine ve faaliyetine uygun bulmuştur. Bazı araştırmacılar da (E. K. Amanoğlu 1999: 59, Ş. Nağiyeva 2003: 23) kelimenin gerçek anlamını merak etmeden bu görüşü kabul etmişler. Hâlbuki Türkiye Türkçesinde *tomruk* kelimesinin iddia edilen anlamı yoktur. Bu dilde söz konusu kelime, ‘kesilmiş ağacın silindir biçimindeki gövdesi’; ‘işlenmek veya biçilmek için hazırlanmış taş kütleli’ ve ‘tomurcuk’ anlamlarına sahiptir (TS 2005: 1989).

Prof. Dr. T. Hacıyev (1984), A. Acalov (1983) ve C. Beydili (2005: 179-180) gibi araştırmacılar *Domrul* kelimesinin kökenini Sümer tanrısı Dumuzi ile ilişkilendirmektedirler. Sümer mitinde Dumuzi altı aylık süreler boyunca kız kardeşi Geştinanna ile dönüşümlü olarak yer yüzüne gelir. Dumuzi’nin gelişi bir mitolojik semboldür ve tabiatın uyanışını, baharı, yazı simgeleştirmektedir. “Deli Domrul” boyunun mitolojik kökeni de buna bağlanmaktadır (bkz.: Acalov 1983). Yine buna bağlı olarak, *Domrul* kelimesinin kökeni – ve *Dumuzi* sözcüğünün de keza – genel olarak ‘hayat kaynağı, nesil veren’ anlamına sahip *DO(m)* unsuruna indirgenmekte ve bu bağlamda *Domrul* kelimesinin *Toğrul* (<Toğ+urul = Doğ+urul) ve *tomruk* (<tom+uruk), *tomurcuk* kelimeleriyle etimolojik bağı açıklanmaktadır (Hacıyev 1984: 130). Görüldüğü üzere, bu etimoloji aslında kelimenin kökeniyle ilgili öteki görüşleri de kapsamakta ve bu arada *Domrul* ile *tomruk* kelimeleri arasındaki ilişkiyi daha mantıklı şekilde izah etmektedir. Ayrıca, Prof. T. Hacıyev’in etimolojisi *Domrul* kelimesinin mitolojik kaynağına da ışık tutmaktadır.

Gerçekten de, *Kitab-i Dede Korkut*’taki “Deli Domrul” hikayesi ile bir Sümer destanı olan *İnanna ve Dumuzi* arasında aşağıdaki inkar edilemez benzer motifler vardır:

1. *Ölüm meleği (ölüm iblisleri) ile mücadele.* *Kitab-i Dede Korkut*’ta Deli Domrul Azrail ile savaşır. Sümer mitinde ise Dumuzi *galla* adlandırılan ölüm iblislerinden kurtulmaya çalışır.

2. *Can karşılık can arama.* *Dede Korkut*’ta Allahü Teala başka bir can bulması karşılığında Deli Domrul’un canını bağışlar, o da bu amaçla kendi yakınlarından can ister. Sümer mitinde de Dumuzi ve İnanna benzer şartla karşılaşır. Mitin önemli bir kısmı, kendi canını kurtarmak için İnanna’nın aktif şekilde başka can aramasının tasvirine ayrılmıştır. Bazı parçaları eksik olduğundan dolayı mitin tam metni elimizde yoktur, fakat Dumuzi’nin de başka can arayışı içinde olduğunu tahmin etmek mümkündür, şöyle ki kızkardeşi Geştinanna onun için kendi canını vermeye razı olur.

3. *Kahramanın uğruna bir bayan yakınının canını feda etmeye hazır olması.* Dumuzi’nin yerine kızkardeşi, Deli Domrul’un yerine ise eşi kendi canını vermek ister.

4. *Canın bağışlanması ve belli bir süre için ölümden kurtulma.* Dede Korkut'ta Allahü Teala Deli Domrul'un ve eşinin canını bağışlar ve onlara yüz kırk yıl ömür verir. Sümer mitinde Dumuzi ve kızkardeşi her sene altı aylığına dönüşümlü olarak yer altı dünyadan kurtulurlar.

Bariz şekilde olan bu motif benzerliklerine araştırmacılar tarafından değinilmiştir (Acalov 1983; Ayaydın 2002; Əliyev 2006). Fakat bunların yanı sıra, Domrul – Dumuzi ilişkisine işaret eden ve bugüne kadar pek farkedilmeyen başka motif ve husular da vardır. Bildirinin amacı bu türden olan motiflere dikkat çekmektir.

Duħa adı

Deli Domrul hikayesinin içinde Domrul'un anne ve babasının ismi belirtilmez, ancak başlıkta “*Duħa Koca oğlu Deli Domrul*” ifadesi geçer. Bu hikayenin Türk halk edebiyatında bir benzeri olmadığı gibi, *Duħa* ismi de Türk ad sistemine yabancıdır. Bu yüzden, *Duħa* adının etimolojisi ve anlamıyla ilgili çok farklı görüşlerin olması doğaldır. Biz bu ismi aşağıda Dumuzi le ilişkilendirerek meseleye farklı bir bakış açısından yaklaşıyoruz.

Dumuzi'nin Sümerlerde *Ama-Uşumgal* diye ikinci bir adı da vardı. Bu adın harfiyen çevirisi şöyledir: “anası ejderha” (Brentjes 1976: 138-139). Dolayısıyla, Dumuzi o zamanlar “Ejderha oğlu” olarak biliniyordu.

Uşumgal kelimesi harfiyen ‘büyük yılan’ demektir: *uşum* ‘yılan’ ve *gal* ‘büyük’. Söz konusu kelimenin ifade ettiği yarattığı belirtmek için çağdaş Türkçede *ejderha* kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime Türkçeye Fars dilinden geçmiştir. Farsçada *Ejdaha* olarak kullanılan bu isim, aslında *Avesta* başta olmak üzere eski İran kaynaklarında geçen *Aji Dahaka*'dan gelmektedir. *Uşumgal* gibi, *Aji Dahaka* adı da iki kısımdan ibarettir ve onun da ilk kısmı, yani *Aji*, ‘yılan’ demektir. *Dahaka*'nın ise ‘büyük, kocaman’ anlamına gelip gelmediği belli değildir, onun anlamı tam olarak bilinmemektedir. Bu ikinci kısım çeşitli kaynaklarda *Dahaka*, *Dahak*, *Zöhhak*, *Daha* olarak geçmiş ve birçok durumda tek başına ‘ejderha’ anlamında kullanılmıştır. Bizce, *Duħa* ismi söz konusu ikinci kısmın biraz değiştirilmiş şeklidir. *Deli Domrul*'un *Duħa Koca oğlu* olması, Dumuzi'nin “Ejderha oğlu” olarak adlandırılmasının mitolojik-sembolik bir yansımasıdır.

Kara şiven motifi

Bu motife *Deli Domrul* boyunun başlangıç kısmında rastlıyoruz: “*Meger bir gün köprisinüñ yamacında bir bölük konmuş idi. Ol obada bir yaħşı ħüb yigit sayru düşmüş idi. Allāh emriyle ol yigit öldi. Kimi “oğul” deyü, kimi “kartaş” deyü ağladı. Ol yigit üzerine möhkem kara şiven oldi* (KDK, 79b: 8-12).

Böyle bir motifin *Deli Domrul* boyunda yer alması, Domrul-Dumuzi ilişkisi ışığında bakıldığında tesadüf sayılmamalıdır. Eski Çağda tanrılara yönelik şiven/matem düzenleme töreni Dumuzi ile ilgili idi ve Dumuzi dini matemlerin sembolüydü. Ölümlü tanrılar içinde en meşhuru Dumuzi idi (bkz.: Kramer 1991: 160). Mezopotamya'nın birçok yerinde her sene Dumuzi'nin (Tammuz'un) ölümüne özel törenler düzenlenerek ağlanırdı (Oppenheim 1990: 155). Mezopotamya dışında da düzenlenen bu törenler o kadar yaygın ve önemli idi ki, Tevrat'ta bile yer almış ve bu dinin ilkeleri gereği eleştiriye tabi tutulmuştu (bkz.: Kramer 1991: 160).

Burada bir paralel hakkında daha bahsetmek yerinde olur. Dumuzi'nin ölümü ile ilgili Sümer döneminden kalmış ağlama metinlerinde o, çiçeklenen kırların tanrısı ve aynı zamanda çoban tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. (bkz.: Afanasyeva 1991: 410). Domrul'un yaşam mekânı Dumuzi'nin bu fonksiyonu ile örtüşüyor. *Deli Domrul* obadan kenarda, arkadaşlarıyla beraber kırlarda yaşamaktadır.

Cilt değiştirme motifi

Biraz farklı şekilde olsa da, hem *Deli Domrul* boyunda hem *İnanna ve Dumuzi* anlatısında cilt değiştirme motifiyle karşılaşılıyor. *Kitab-i Dede Korkut*'ta cildini değiştiren Azrail'dir. O, *Deli Domrul*'un baskınından kurtulmak için güvercine dönüşerek uçup gider.

Sümer mitinde ise Dumuzi yer altı dünyanın *galla* adlı ölüm iblislerinin elinden kurtulmaya çalışıyor. O, *İnanna*'nın kardeşi olan ve dolayısıyla, kendisinin de akrabası sayılan

Utu adlı güneş tanrısının yardımıyla birkaç defa cildini değiştirerek bir hayvana dönüşüyor, gerçi yine de iblislere yakalanıyor.

Dumuzi'nin hangi hayvana dönüştüğü meselesi net değildir. Destan üzerinde en ciddi ve kapsamlı araştırmayı yapan S. N. Kramer iki farklı çeviri, yani iki farklı hayvan ismi sunmuştur. Onun bir kitabında Dumuzi'nin el ve ayaklarını kertenkelenin el ve ayağına (Kramer 1991: 168), bir başka kitabında ise ceylanın el ve ayağına (Kramer 1971: 159) dönüştürmesi için Utu'ya yalvardığı yazılmaktadır. Bizce, birinci çeviri doğrudur ve burada söz konusu olan, kertenkele veya kertenkeleler sınıfından bir hayvandır. Şöyle ki, Dumuzi'nin cilt değiştirmede amacı, *galla*'lardan saklanıp kurtulmaktır. Saklanma isini ise kertenkele veya, mesela, bir bukelemon ceylandan çok daha iyi becerir ve Dumuzi'nin kertenkele sınıfından birinin cildine girmiş olması metin bağlamında daha mantıklıdır. Ayrıca, bu, Dumuzi'nin *Ama-Uşumgal* adına da uymaktadır. Sümercede *Uşumgal* kelimesi 'ejderha' anlamının yanı sıra, somut olarak bir kertenkele türünü de belirtmekte idi (bkz.: Brentjes 1976: 138-139).

Ek motifler

Yukarıda gösterildiği üzere, Yazıcıoğlu *Selçukname*'sinde vasıfları Deli Domrul'u andıran bir kahramanın ismi geçer: “Tanrı yaradan, ulu sultan budağı, altın köprü yapan, Azrayille savaş kılan, salkum salkum don giyen, sakar atın oynadan, Tokuş Koca oğlu Toğrul Sultan...”. Bu vasıflardan bazıları *Deli Domrul* boyunda yoktur. Ancak bunlardan ikisi Dumuzi ile ilişkilendirilebilir.

Söz konusu özelliklerden biri, kahramanın “salkum salkum don” giymesidir. Salkum salkum don, yani elbise, giyilmesi Dede Korkut'un erkek kahramanları için karakteristik değildir. Öte yandan, bu tür elbiselerin Sümerlerde yaygın olduğu, o dönemden kalmış resimlerden belli oluyor. Özellikle Dumuzi, McCall'dan (1990: 71) aldığımız aşağıdaki resimde olduğu gibi, çoğu zaman salkım şeklinde elbise içinde tasvir edilmiştir:

İkinci özellik, *Toğrul* adının *Sultan* kelimesiyle beraber kullanılmasıdır. Bunu da Dumuzi ile bağlantılı olarak anlamak mümkündür. Ayrıca, söz konusu parçada Toğrul, “ulu sultan budağı” kelimeleriyle tarif edilmektedir. *Sultan* kelimesinin bu parçada iki defa geçmesi onun gelişigüzel kullanılmadığını gösterir. Fakat *Kitab-i Dede Korkut*'ta Deli Domrul'dan bir sultan olarak söz edilmez.

Dumuzi de Sümer mitolojisinde bir tanrıdır, sultan değildir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Dumuzi'yi yaygın olarak niteleyen sabit sıfatlarının (*epithet*) başında *Ama-Uşumgal*'dan sonra *mulu* kelimesi gelmektedir. Sümerologlar tarafından İngilizceye ‘Lord’ olarak çevrilen bu kelime ‘hükümdar, sultan’ anlamına gelmektedir. Bunu göz önünde bulundurduktaki, *Toğrul Sultan* ile *Dumuzi mulu* arasında bir benzerlik, bir paralellik görülmektedir.

Sonuç

Kitab-i Dede Korkut'taki *Deli Domrul* boyu ile Sümerlerin *İnanna* ve *Dumuzi* destanı arasında *cana karşılık can arama* gibi benzer motifler olduğu birçok araştırmacı tarafından gösterilmiş ve bu bağlamda *Domrul* kelimesinin kökeni, ses yakınlığı da hesaba katılarak, *Dumuzi* ismi ile ilişkilendirilmiştir. *Deli Domrul* boyu ile Dumuzi hakkındaki hikâyeler arasındaki benzerliklere *kara şiven*, *cilt değiştirme* ve bazı başka motifleri de eklemek mümkündür. Aynı ayrılıkta göz atıldığında, asırların süzgecinden geçip değişmiş bu motiflerde benzerlik fark edilmeyebilir. Bunu görmek için onları bir bütün olarak ele almak ve daha önceleri ortaya konmuş bariz paralel motifler ışığında bakmak gerekir.

KAYNAKÇA

Acalov, A. (1983). Dəli Domrul Boyunun Kökləri və Mifoloji Simvolikası. *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri*. Bakı: Elm, s. 222-237.

Afanasyeva, V. K. (1991). Dumuzi. *Mifologiya Narodov Mira. I*. Moskva: Sovetskaya Enciklopediya, s. 409-410.

Amanoğlu, Ebülfez Kulu (1999). Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri (Dede Korkut). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 11. Anka

- Ayaydın, Günil Özlem (2002). Masalla Ölümə Meydan Okuyan İnsan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Savitri Anlatılarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Milli Folklor*. Sayı 55. Ankara, s. 15-24.
- Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi: Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Brentjes, B. (1976). *Ot Şanidara do Akkada (=Von Schanidar bis Akkad)*. Moskva: Nauka.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1998). Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese. *Milli Folklor*. Sayı 37. Ankara, s. 13-16.
- Əliyev, R. M. (2006). *Türk Mifoloji Düşüncəsi və Onun Epik Transformasiyaları (Azərbaycan mifoloji mətnləri əsasında)*. Dokt. Dis.
- Hacıyev, T. (1984). Azərbaycanın Qədim Onomastikasına Dair (Gümanlar, Fərziyyələr). *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri. II buraxılış*. Bakı: Elm, s. 125-136.
- Kramer, S. N. (1971). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kramer, S. N. (1991). *İstoriya Naçinaetsya v Şumere (=History Begins at Sumer)*. Moskva: Nauka.
- McCall, Henrietta (1990). *Mesopotamian Myths*. Austin: University of Texas Press.
- Nağıyeva, Şəhla (2003). *Xüsusi Adlar Milli Koloritin Daşıyıcısı Kimi (Kitabi-Dədə Qorqud dastanının ingilis dilinə tərcümə variantları əsasında)*. Bakı: Çinar-Çap.
- Oppenheim, A.L. (1990). *Drevnyaya Mesopotamiya: Portret Pogibşey Civilizacii (=Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization)*. Moskva: Nauka.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. II Cilt. Ankara: TTK.
- Seyidov, M. (1968). Dədə Qorqud Boylarının Mənşəsinə Dair. *Azərbaycan*. Sayı 6. Bakı.
- Tezcan, Semih (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TS (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.